

מחנה השבויים הישראליים באום אל-ג'ימאל

השבויים הראשונים בדרך למחנה אום אל-ג'ימאל.
מימין למטה: עבדאללה א-תל מפקד הלגיון
בירושלים | שבויי גוש עציון הגיעו לאום אל-
ג'ימאל ביום שני, כ"ג באייר תש"ח, 31 במאי 1948

סא"ל (מיל") ד"ר אהרון יפה
חוקר בכיר במכון למלחמה בטרור
במרכז הבינתחומי בהרצליה

התמונות במאמר: מתוך אתר ההנצחה והמורשת בכפר-עציון
<http://www.etzion-bloc.org.il>

673 שבויים ישראלים - רובם מגוש עציון ומהעיר העתיקה בירושלים - הוחזקו במהלך מלחמת העצמאות במחנה שבויים ירדני. הירדנים נתנו לשבויים אוטונומיה נרחבת בניהול חיי המחנה, ובמקום נוצר הווי חיים מיוחד

מבוא

אום אל-ג'ימאל היא עיר נבטית שנבנתה מאבני בזלת שחורות. מגדליה ובנייניה מרשימים את הצופה מרחוק, אך כשמתקרבים אליהם רואים שהם הרוסים - כתוצאה מרעש אדמה עז שפקד את האזור במאה השמינית לספירה. העיר שוכנת בצפון ירדן, כ-15 ק"מ ממזרח לעיר מפרק שהיא צומת דרכים חשוב: ממנה יוצאים נתיבים לדמשק בצפון, לעיראק במזרח, לסעודיה בדרום ולערי החוף של הים התיכון במערב.¹

מחנה השבויים ללוחמים היהודים במלחמת העצמאות נבנה בסמוך לאום אל-ג'ימאל בשל ריחוקו של האתר ממקומות יישוב. הריחוק הזה הקשה על ניסיונות בריחה מצד אחד ומנע התנכלויות של אוכלוסייה מקומית מצד אחר. ריחוקו של המחנה גם מנע אפשרות של מבצע צבאי לשחרור השבויים, אף שמבצע כזה לא עמד כלל הפרק, שכן לצה"ל היו משימות דחופות הרבה יותר - במיוחד בשלבים הראשונים של מלחמת העצמאות.

השבויים

673 שבויים ישראלים חיו במחנה השבויים באום אל-ג'ימאל: 301 מיישובי גוש עציון, 30 מתחנת הכוח בנהריים, כ-320 מהרובע היהודי בירושלים וכ-20 מגזר.

שבויי גוש עציון הגיעו לאום אל-ג'ימאל ביום שני, כ"ג באייר תש"ח, 31 במאי 1948, לאחר טלטולי דרך קשים. עם הגיעם למחנה התברר להם שתנאי החיים במקום קשים מאוד: חום קיצוני ביום, קור בלילה וסופות חול תדירות.

מחנה השבויים היה מוקף גדרות תיל. היה בו שער אחד גבוה, ובו היה קבוע שער כניסה קטן. המחנה נבנה בצורת ריבוע, שאורך כל צלע בו היה 200 מטר. במחנה היו תשע שורות אוהלים, ובכל שורה שמונה אוהלים. בכל אוהל גרו עשרה שבויים. במרכז המחנה הייתה רחבת מפקדים שנקראה מאוחר יותר "רחבת המלך ג'ורג'". בין האוהלים לגדר המחנה הפריד שטח חיץ ברוחב של 20 מטר. גדר התיל שהקיפה את המחנה הייתה דרשיפועית ומוקפת בקונצרטיונות. בגדר היו קבועים עמודי תאורה שעליהם היו תלויים פנסי לוקס.² בפניות המחנה הוצבו מגדלי שמירה מעץ. בשטח שבין אוהלי השבויים לגדר המחנה ניצב בית השימוש של המחנה³ שלא היה אלא טור ארוך של תאים פתוחים בגובה 60-80 סנטימטרים.

השבויים שמרו על אוטונומיה כמעט מוחלטת. את חיי היום-יום שלהם הם ניהלו באמצעות ועד המחנה. בוועד הזה היו מיוצגות כל קבוצות השבויים: נציג אחד מנהריים, נציג אחד מתושבי העיר העתיקה, נציג אחד מלוחמי העיר העתיקה, נציג מכל אחד מקיבוצי גוש עציון ונציג של פלוגת הלוחמים מגוש עציון. בראש הוועד עמד

יוסף בלובשטיין, איש נהריים, שיצר במהלך עבודתו קשרים בחצר המלך עבדאללה - עובדה שהייתה ידועה למפקד המחנה. בלובשטיין ידע ערבית על בוריה והכיר את מנהגי הערבים וכן ניחן במזג טוב והיה חייכן ואיש נעים הליכות. לצידו עמד הרב שלמה מן ההר, הנציג של שבויי העיר העתיקה, שהיה מקובל על כולם. גם הוא, כמו בלובשטיין, היה אדם לבבי ונוח לבריות.

הוועד בחר בסדרנים לחלוקת האוכל ולשמירה על הסדר ומינה טבחים ואחראים לניקיון. כמו כן הוא הטיל על שבויים לצאת לעבודות חוץ, אף שהשבויים היו למעשה פטורים מכך. העבודה נעשתה במחנה הצבאי במפרק, במרחק של כ-15 קילומטרים ממערב לאום אל-ג'ימאל. בלחץ ועד המחנה נבחרו בעלי מקצוע בתחומים שונים ליציאה לעבודות החוץ. הירדנים זכו בבעלי מקצוע טובים, ואילו השבויים - באמצעות היציאה החוצה - שמרו על קשר עם העולם ומסרו ליתר השבויים דו"ח יומי על מה ששמעו מחוץ לגדרות המחנה.⁴ מפעם לפעם הם הצליחו להגניב עיתון למחנה או להאזין לחדשות בערבית. את החדשות ערכו כמה שבויים וכתבו אותם בכתב יד. את כתב היד היו מעבירים בכמה עותקים בין אוהלי השבויים כדי לעדכן את יושביהם בחדשות השוטפות.

כאמור, הנהלת המחנה כללה נציגים מכל קבוצות השבויים. חלוקת האחריות של אנשי המפקדה הייתה כדלהלן:⁵

- מפקד המחנה - יוסף בלובשטיין (נהריים)
- נציגות חוץ - שאול טוויל (העיר העתיקה) ואליהו בר חמא (עין-צורים)
- המפקד הצבאי - יהודה אהרון (גוש עציון)
- המפקד הצבאי הכללי - אברהם טריינין (לימים אלוף אברשה תמיר. גוש עציון)
- נציגי הקבוצות - משה בר (משואות יצחק), ראובן מאירי (נהריים), הרב שלמה מן ההר (העיר העתיקה), יהודה עובדיה (נציג הספרדים מהעיר העתיקה), שמעון בן שלום (חי"ש העיר העתיקה).
- שירות רפואי - ד"ר וינצברג וד"ר טאוב
- בית חולים - ד"ר קורנבליט, ד"ר קליין
- מטבח - אביבי (רבדים)
- מחסן - יעקב קאוצוק (נהריים)
- הנהלת חשבונות - נוימן (רבדים)
- תרבות, מסיבות - בן ציון תומר (רבדים)
- ספרייה - משה הורביץ
- ספורט - יעקב קאוצוק (נהריים)

סגל מחנה השבויים: מפקד המחנה ופקודיו | בתחילה התנהגו בנוקשות לשבויים, בהמשך קיבלו אנשי המחנה את ניהול החיים הפנימיים, ואילו אנשי הלגיון נותרו לפקד מבחוץ

רבות הזמן היה לידידם של רבים מאיתנו, הרבה בשיחה וגילה בקיאות רבה".

שומרי המחנה התגוררו באוהלים שמוקמו לצד המחנה ולא הוקפו בגדרות תיל. השומרים היו בחלקם בדואים, ואחרים היו פליטים מארץ-ישראל. אימוניהם היו קצרים וכללו תרגילי סדר וירי. תפקידם העיקרי היה לסייר לאורך גדרות המחנה.

היחסים עם הלגיון

יחס השוים לשוביהם היה בהתאם לאמנות הבין-לאומיות.⁷ כך, למשל, הירדנים איפשרו ביקורים של הצלב האדום במחנה והעניקו לשבויים טיפולים רפואיים כנדרש.

אום אל-ג'ימאל היה המחנה הראשון שבו הוחזקו שבויים ישראלים בשבי של מדינה ערבית ושל צבא מאורגן.⁸ משהגיעו השבויים למחנה אום אל-ג'ימאל היה יחסם של חיילי הלגיון אליהם נוקשה.⁹ לאחר זמן מה השתפר היחס. מה שנתן את האות לשינוי היה ביקורה החטוף של אשת המלך שבאה לבקר את השבויות הישראליות שהיו בשבי רק שישה ימים. השוים התרשמו מכך שהמלכה ביקרה אצל השבויות ושינו את יחסם אליהן ובעקבות זאת אל כלל השבויים. הנהלת המחנה בראשותו של יוסף בלובשטיין פיתחה מערכת יחסים

- קצין תרבות - וולטר (נהריים)
 - מפקד משטרה צבאית - אמנון איש שלום (חי"ש גוש עציון)
 - מפקד חלוקת המזון - אברהם רטנר (עין-צורים)
 - מפקד חלוקת המים - שמואל בוגלר (חי"ש גוש עציון)
- אחד הסימנים הבולטים לאוטונומיה שממנה נהנו השבויים בניהול המחנה היה הקמת בית דין, שתפקידו העיקרי היה לרסן עבריינים. העבירות שבהן טיפל בית הדין היו שונות ומגוונות: ניסיון לרמאות, גניבות, אי-ציות לשוטרים, הברחת מצרכי מזון מהמטבח ועוד. המשפטים התנהלו באוהל המרפאה, ונוסף על השופטים נכחו בכל משפט גם נציג של כל גוף מוכר במחנה. זאת כדי לתת תוקף מוסרי לפסקי הדין.

מפקדת המחנה

על מחנה השבויים באום אל-ג'ימאל פיקד קפטן (סרן) אבו עלי, צ'רסקי במוצאו, מראשוני המתגייסים לגיון הערבי. לצידו עמד הרב-סמל (סרג'נט מייג'ור) הבדואי אבו עאקף שהיה "בריא בשר ומוצק. שערו דליל וקצר, ושפמפם מרובע קישט את שפתו העליונה".⁶ אופיו היה "בהמי", ופניו "הביעו שררת עבד שעלה לגדולה". "תחילה שנאו אותנו, אחר כך התייראנו מפניו ובסוף למדנו להעריך אותו...

ריגשו את אבו עאקף, והוא נפרד באופן אישי מכל אוהל והתנצל בפני כל שבוי שאותו היכה במגלבו בעבר. עד כדי כך השתנה יחסו לשבויים.

הטיפול הרפואי

הקרב על גוש עציון היה עקוב מדם, ובמהלכו נפלו יותר מ-100 ממגיני הגוש. כמה מהשבויים שהגיעו למחנה היו פצועים.¹² פצועי הגוש פגשו בבית החולים הירדני שאליו פונו גם את פצועי הקרבות על העיר העתיקה.¹³ לבית החולים הובאו הפצועים באמבולנס צבאי, ושם הם זכו לקבל טיפולים שלהם נזקקו, כולל ניתוחים.

הסגל הרפואי בבית החולים של הלגיון כלל ארבעה רופאים, מהם שלושה זרים ורק אחד ירדני. היו בהם אנגלי, גרמני ויוגוסלבי. הרופאים הזרים היו, לטענת הפצועים הישראליים, אנטישמים.

באחד הימים ביקר בבית החולים בזרקא ד"ר וינדזברג, רופא הגוש. ד"ר וינדזברג טיפל בפצועי הגוש במהלך הקרבות והכירם היטב ואף הלך עימם לשבי. את ביקורו בבית החולים של הלגיון הוא ניצל כדי לבדוק את הפצועים הישראליים שאושפזו שם.

כוח העזר הרפואי הירדני כלל אחים ואחות אחת, ובהם גם אח שהתנהגותו גבלה - לפי עדויות הפצועים הישראליים - בסדזים. תלונותיהם על גסותו הביאו בסופו של דבר להחלפתו באח אנושי יותר.

בית החולים נראה כ"מחנה אוהלים יפה, שבו היו פזורים כמה צריפים ובתי חימר".¹⁴ על הפצועים הועמדה שמירה מזוינת שמטרתה הייתה להגן עליהם מפני "טיפוסים עוינים... שייכנסו פנימה וינסו לעשות בנו ליניץ". ההגנה על צריף הפצועים התהדקה במיוחד בזמן ביקורת שערכו במקום "אנשים מקורבים למלכות" ואף בני המלוכה בעצמם. בבית החולים של הלגיון בזרקא טופלו יותר מאלף פצועים ערבים מהקרבות, ובהם "פצועים קשה, קטועי ידיים ורגליים". שילוב פצועים ישראליים בקרבת פצועי קרבות ירדנים עורר, כצפוי, מתח, והערבים ניסו לעשות שפטים בפצועים הישראליים. ללא הגנת החיילים הירדנים הם היו מוציאים לפועל את זממם.

אותם הצוותים הרפואיים ניתחו את פצועי הלגיון ואת הפצועים הישראליים, אך הפצועים הישראליים הועברו כל הזמן לסוף התור, שכן לבית החולים זרמו ללא הרף פצועים חדשים של הלגיון מהקרבות בארץ ישראל.¹⁵

קיימות כמה עדויות שלפיהן נוצלו הטיפולים הרפואיים בשבויים לחקירות מודיעיניות, ובמיוחד בשלב ההרדמה לפני הניתוח, כשהמנותחים כבר לא היו במלוא חושיהם.

את הפצועים באו לבקר - כפי שמחייבת אמנת ז'נווה - נציגי הצלב האדום. אלה בדקו את פריטיהם האישיים ואת מצבם הבריאותי. לביקורם הייתה גם מטרה נוספת: למסור לנציגי צה"ל את שמות הפצועים ולדווח להם על מצבם הרפואי. כמו כן הם העבירו דואר וחבילות מהמשפחות בארץ ומהשבויים למשפחות. את המכתבים נדרשו השבויים לכתוב באנגלית כדי שהצנזור הירדני יוכל לקרוא אותם ולצנזרם במידת הצורך.¹⁶

משהוטב מצב הפצועים בבית החולים של הלגיון, דאג רופא הגוש, ד"ר וינדזברג, להקמת בית חולים במחנה השבויים באום אל-

מיוחדת עם סגל המחנה - מה שסייע מאוד להקטין את החינוך בין שני הצדדים עד למינימום. מערכת היחסים הזאת גם יצרה "הבנה וסימפטיה ולבסוף גם גילויי אהדה מצד השבויים".¹⁰ השפעתו של בלובשטיין על השבויים מחד ועל חיילי הלגיון מאידך הייתה גדולה ונבעה בעיקר מנועם אישיותו ומשליטתו בערבית. כשחייל ירדני רצה חופשה או פריויליגיה אחרת, היה פונה ליוסף ומבקש ממנו להמליץ בפני אבו עלי, הקצין הירדני. עד כדי כך הייתה רבה השפעתו.

מערכת היחסים המשופרת באה לידי ביטוי גם במשחקי כדורגל משותפים בין השבויים לבין חיילי הלגיון. במשחקים האלה השתדלו השבויים תמיד להפסיד כדי לא להעלות את חמת הלגיונרים.

במשך הזמן הוחלף רוב סגל החיילים השומרים בגלל יחסים לא טובים בינם לבין עצמם שבאו לידי ביטוי בהלשנות הדדיות ובתככים שונים. בשלב מסוים אף מונה למפקד מחנה השבויים הקצין חכמת בק, שהיה מפקד היחידה שכבשה את גוש עציון ולקחה בשבי את אנשיו. הוא פיקד על המחנה במשך שלושה שבועות.

להלן שלוש דוגמאות הממחישות את מערכת היחסים הטובה שהתפתחה בין מפקדת המחנה לשבויים. אלה מסופרות בזיכרונותיו דן הורוביץ:

1. מפקד המחנה, אבו עלי, כתב מאמר אוהד על מדינת ישראל ועל היהודים. הוא טען בו "שרצוי מאוד לעשות שלום עם מדינת ישראל" (יש לזכור שהמאמר נכתב בשלהי מלחמת העצמאות,

ביום שבו עזב רס"ר המחנה אבו עאקף את תפקידו, הוא נפרד באופן אישי מכל אוהל והתנצל בפני כל שבוי שאותו היכה במגלבו בעבר. עד כדי כך השתנה יחסו לשבויים

כאשר קיומה של מדינת היהודים כבר היה עובדה מוגמרת). לדבריו, "העם היהודי הוא חרוץ, וכדאי לממלכת ירדן לקשור קשרים כלכליים ועסקיים עם מדינת ישראל".¹¹ את המאמר הראה אבו עלי ליוסף בלובשטיין וביקש את חוות דעתו. בלובשטיין הופתע מתוכן המאמר ולא האמין למראה עיניו. הוא ביקש מהקצין שלא ישלח את המאמר לדפוס פן יבולע לו. עד כדי כך התפתחו יחסי האמון בין שני הצדדים.

2. היישוב בארץ שלח לשבויים מדים צבאיים חדשים ומכונות תפירה שבעזרתן היו צריכים השבויים לתקן את המדים ולהתאימם למידותיהם. השבויים, שרצו להדק את קשריהם עם מפקדת המחנה, הזמינו גם את קצין הלגיון להתאים לו זוג מדים חדשים. אלה מצאו חן בעיניו. הקצין הזה הזמין גם מפקדים אחרים, והחיילים התאימו גם להם מדים חדשים ממדי צה"ל.

3. הדוגמה השלישית היא פרידתו של רס"ר המחנה, אבו עאקף, מתפקידו. אף שבהתחלה הוא נהג להצליף בשבויים במגלבו, הרי במשך הזמן השתפר יחסו, והוא למד לכבד את השבויים, והם למדו לכבד אותו. ביום שבו עזב את המחנה נערך לו מסדר חגיגי בנוכחות השבויים, ובו נשא אחד מהם דברי פרידה חמים. דבריו

גימאל. בית החולים הזה צויד בצויד רפואי ובתרופות שנשלחו אליו מהארץ ומהצלב האדום. בית חולים מוקם בארבעה אוהלים גדולים שהתקבלו מהלגיון הירדני. הלגיון גם סיפק מיטות וארונות. בית חולים המאולתר הזה טיפל גם בפצועים שלא נשלחו לבית החולים של הלגיון בזרקא ובאנשי המחנה שחלו או שנעקצו על ידי רמשים שונים. כמו כן אושפזו בו חולה רוח שנפטר לאחר זמן מה, חולה אפילפסיה ואדם שנתקף "בהתקף שיגעון בלחץ חיי המחנה".¹⁷ שישה שבועות לאחר הגעת השבויים למחנה הגיעו אנשי הצלב האדום לבית החולים והביאו עימם "ארגז גדול ובו תרופות, תחבושות וחומרי רפואה".¹⁸ משלוח צויד רפואי גדול הגיע למרפאה בראש השנה תש"ט (1.9.48), ועימו "מרפאת שיניים מושלמת" בעבור ד"ר טאוב, רופא השיניים הקשיש שהתגורר במשואות יצחק. מנהל בית החולים היה ד"ר קורנבליט, ולצידו פעלו ד"ר וינדזברג (מנתח), ד"ר טאוב (רופא השיניים) וד"ר קליין מהעיר העתיקה. סייעו להם החובשים אוריאל אופק מהפלמ"ח ונפתלי גרינשפן מכפר-עציון. אוהל החובש שימש לאחסון הצויד הרפואי, ולכן היה סגור בפני חיילי הלגיון. עקב גודלם הפכו אוהלי בית החולים למרכז המחנה. שם נערכו כל הישיבות החשובות. בהם נבדק כל שובי חדש שהגיע, ואם היה פצוע - קיבל שם מיד טיפול. כ-10% מהשבויים במחנה היו פצועים. בשלב מסוים נותרו בבית החולים רק חמישה שבויים חולים, והצוות הרפואי, שכלל רופא

בבית-לחם ובחברון עד שהוחזרו הביתה דרך הכפר קאקון שבנפת טול-כרם. הנהלת המחנה התחבטה רבות בנוגע לשמירה על הבנות בשבי. בסופו של דבר "הודענו לחיילי הלגיון שכולן נשואות, והן תתגוררנה עם בעליהן באוהלים... וזאת מתוך כוונה שבמחנה איתנו הן תהיינה מוגנות מהתנכלויות של השומרים ושל החיילים. אלה היו שייכים לאנשי הז'נדרמריה, משטרת הרוכבים, שהיו חיילים מקצועיים ומסוכנים מאוד".²⁰ כאמור, שהו הנשים בסך הכול שישה ימים בשבי. בפרק הזמן הזה הן זכו לביקור חטוף של מלכת ירדן שהייתה מלווה בפמליה שלה. המלכה ביקשה לראות רק 15-20 נשים שבויים, ואלה הוצגו בפניה דרך גדר המחנה. הביקור היה קצר, ובמהלכו נשאלו השבויים מה שלומן, כיצד מתייחסים אליהן השוברים ואם הן נזקקות לדבר מה.²¹ השבויים שוחררו ב-6 ביוני 1948. הן הוסעו ממחנה השבויים לטול-כרם, ושם דאגו אנשי הצלב האדום להפסקת אש מקומית כדי שניתן יהיה להעבירן בשלום לצד הישראלי. למרות זאת החלה לפתע הפגזה עיראקית לעבר הכפר קאקון שאותו כבש צה"ל יום קודם לכן. אנשי הצלב האדום השיגו שוב הפסקת אש, ובחסותה הועברו הנשים לצד הישראלי. שם חיכו להן בני משפחה, נציגות של ארגוני נשים וקהל רב. מקאקון הן הוסעו לתל-אביב.²² עם חזרת השבויים התברר לציבור בארץ מי מהלוחמים בגוש עציון ובעיר העתיקה שרד ונפל בשבי ומי מהם נפל (או נרצח לאחר שהרים ידיים). כן נודע לציבור על מצבם של השבויים ועל כך שהם סובלים ממחסור במזון ובביגוד.

חלוקת מזון ומים לשבויים

במסגרת האוטונומיה שקיבלו השבויים במחנה הוטלה עליהם האחריות לחלוקת המזון והמים. מהרגע שבו קיבלו השבויים את האחריות לנושא הזה שוב לא הייתה סיבה לכניסת חיילי הלגיון לתוך המחנה, חוץ מאשר למפקד הבוקר והערב.²³ החלוקה העצמית נועדה לא רק לשרת את רעיון האוטונומיה הניהולית אלא גם למנוע את אי-השוויון ששרר בעת שהלגיונרים חילקו את המזון ואת המים. הראשונים בתור קיבלו מהלגיונרים מנות גדולות, לעיתים כפולות, ואילו לאחרונים בתור לא נותר לעיתים דבר. את המזון ואת המים חילקה יחידת משטרה צבאית שהקימו השבויים. לחלוקת המזון היה אחראי אברהם רטנר ולחלוקת המים - שמואל בוגלר. ביחידת המשטרה הצבאית היו שישה-שבעה שבויים, ומשימתם העיקרית הייתה למנוע מריבות בין השבויים על האוכל. שיטת החלוקה שהנהיגו השוטרים הצבאיים כללה הטלת עוצר כללי על המחנה בזמן החלוקה. המזון והמים חולקו לפני טורי האוהלים. כשקראו השוטרים את מספרו של טור אוהלים, יצאו יושביהם וקיבלו אוכל כשר או בלתי כשר לפי בחירתם. החובש קיבל מזון גם בעבור הפצועים והחולים בבית החולים. באופן החלוקה הזה הוקטנו הסיכונים לגנבות מזון, והחלוקה נעשתה באופן שוויוני ככל האפשר. המטבח להכנת האוכל הוקם בתוך צריף מוחץ לגדר המחנה, מול השער. המטבח היה למעשה מורכב משני מטבחים: כשר ולא כשר.

במסגרת האוטונומיה שקיבלו השבויים במחנה הוטלה עליהם האחריות לחלוקת המזון והמים - מה שביטל את הצורך בכניסת חיילי הלגיון לתוך המחנה, חוץ מאשר למפקד הבוקר והערב

וחובש, טיפל גם בסגל הירדני. עד מהרה רכש לעצמו בית החולים שם בזכות הטיפול המקצועי שהוא העניק, וגם קצינים מצמרת הלגיון הגיעו אליו מדי פעם כדי לזכות בטיפול רפואי. בגיליון הראשון של עלון השבויים "תיל" כתב אחד הרופאים על תפקידו במחנה: "החייל שמילא את תפקידו בקרב הפסיק את מלחמתו עם נופלו בשבי. לעומתו, הרופא גם בשבי עודנו במלוא תפקידו. עודנו ממשיך להילחם למרות הימצאו רחוק מהארץ ומבתי החולים שלה, רחוק ממחסני התרופות והציוד, מנותק מהעולם המדעי על הישגיו החדשים. אבל את תפקידו הקשה בתנאים אלה ממשיך הרופא למלא בנאמנות: שומר הוא על בריאות האנשים למרות אמצעי הדלים: פניצילין אין, גבס אין... ולמרות זאת הפצועים מבריאים, והחולים מחלימים".¹⁹

הנשים בשבי

89 נשים ישבו בשבי הירדני - 86 מגוש-עציון ושלוש מנהריים. הן ישבו רק שישה ימים בשבי באום אל-גימאל ולפני כן שבועיים

הבישול נעשה בדודי נחושת גדולים, כמו הדודים שבהם בישל הצבא הבריטי. האש הוסקה בעצים. הטבח האחראי לבישול האוכל הכשר היה אדם דתי משבויי העיר העתיקה.

כל עוד ניזונו השבויים רק מהאספקה שקיבלו מהלגיון, הם סבלו ממחסור ומרעב. תמורת הגדלת מנות המזון ביקשה הנהלת המחנה תרומות מהשבויים והתחייבה שהכסף יוחזר לתורמים עם שחרורם. לכן אף ניאיתו הלגיונרים לתת קבלות בתמורה לכל תרומה. לאחר שהשבויים סירבו לתרום מכספם, החלו מתנדבי המשטרה הצבאית "לשכנע אותם לתרום".²⁴ בכסף הזה קנו נציגי השבויים "פיתות, ירקות - ופאקוסים (סוג של מלפפונים) שהיו גיוון מרענן למנה הרגילה וכמובן הוסיפו גם ויטמינים למזון שאכלנו עד כה".²⁵

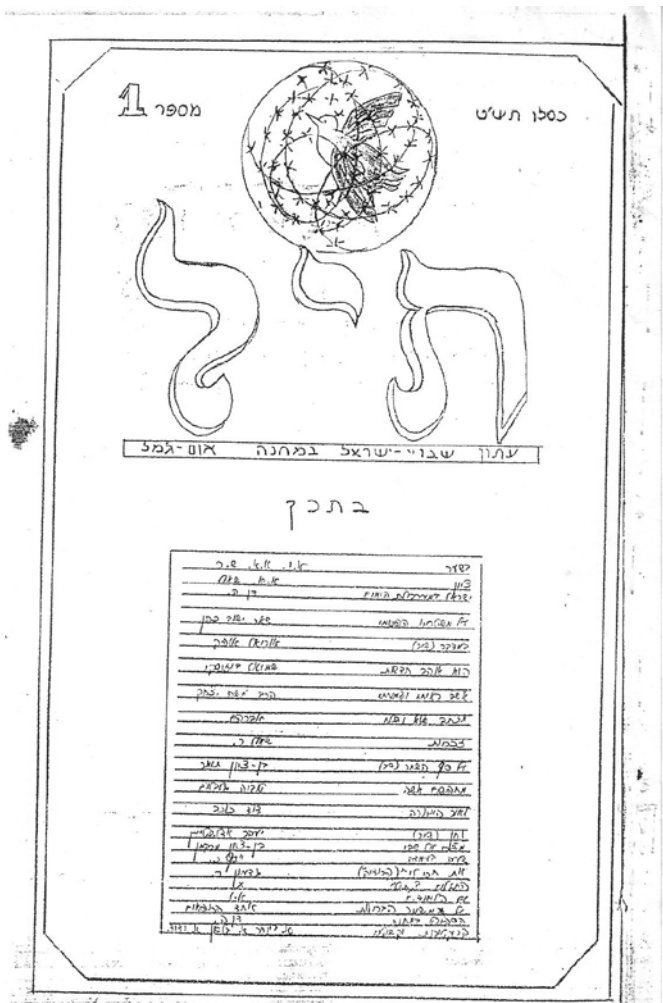
החלוקה המאורגנת של המזון ושל המים במחנה הכניסה את המחנה למשטר מסודר. החלוקה השוויונית של המים ושל המזון ותוספת הפיתות שנרכשו הקלו על הרגשת הרעב. משהגיעו חבילות המזון מהארץ, ועימם גם כסף, השתנה המצב לחלוטין. עם זאת היה זה שינוי כמותי בלבד. איכות המזון הייתה גרועה. לפחיות הביסקוויטים חדרו תולעים, וריחן היה רע. רק אחרי שנאכלו שימורי הביסקוויטים הישנים והגיעו הקופסאות החדשות, השתנה טעמם והם היו טריים יותר.²⁶ מחנה אום אל-ג'ימאל שכן בלב המדבר, ולא היו בו או בסביבתו מקורות מים. את מי השתייה היה צריך להביא מזרקא - מרחק של 35 ק"מ מהמחנה - באמצעות מכלית מים. המכלית הייתה מתקלקלת לעיתים תכופות ונזקקת לגרירה. לעיתים, כשהמכלית התקלקלה קרוב למחנה, היו מזעיקים שבוי בשם איציק ויס, שהיה מכונאי, והוא היה מתקן אותה.²⁷

כל עוד ניזונו השבויים רק מהאספקה שקיבלו מהלגיון, הם סבלו ממחסור ומרעב. תמורת הגדלת מנות המזון ביקשה הנהלת המחנה תרומות מהשבויים והתחייבה שהכסף יוחזר לתורמים עם שחרורם

עיתון ה"תיל"

שני גיליונות של עיתון מחנה השבויים ה"תיל" ראו אור בחורף תש"ח. הראשון הודפס לקראת 29 בנובמבר 1948, והשני יצא חודש מאוחר יותר, לקראת חג החנוכה. העיתון הפנימי "שיקף את חיינו באום אל-ג'ימאל. עיקר מטרתו הייתה לתת תעסוקה לכישרונות הרבים בין השבויים וכלי ביטוי ותעסוקת מה לשבויים המשועממים וחסרי התעסוקה". כן יועד העלון לשמש "מזכרת מתקופה זו של החיים". העיתון נקרא "תיל" "כי בתיל נולד... תיל הסוגר על שבויי ישראל אשר מנגד יחזו בתקומת ישראל למענה לחמו, ואליה יצאו לחזור מניכר".²⁸ היוזמה להוצאתו הייתה של ולטר איש נהריים,²⁹ והוא גיבש סביבו כמה בחורים בעלי כישרון כתיבה. למערכת נבחרו שלושה: (ולטר, שאול ר' ובן ציון תומר). תפקידם העיקרי היה לפנות אל השבויים במחנה ולעודדם לכתוב סיפורים, שירים וחומר עיתונאי

"התיל" - עיתון המחנה | עבודת המערכת והכתיבה גיבשה את השבויים, חיזקה את ביטחונם העצמי שנפגע בעת נפילתם בשבי והעניקה להם תעסוקה ועניין

אחר. רכז הקניות, שהחזיק בידי את כספי הקניות המרוכזות, יעקב ק', הקציב "סכום כסף לקניית גיליונות נייר ונייר העתקה".³⁰ מאחר שהתנאים בשבי לא איפשרו שימוש במכונות דפוס, "נבחרו שני בחורים שכתב ידם נאה וברור", ותפקידם היה להעתיק את העיתון. את השירים שהופיעו בעלון הם אף ניקדו. את שער העלון צייר שבוי בשם שאול.

משיצא הגיליון הראשון ולאחר ברכת "שהחיינו", בירכה הנהלת המחנה "את הכותבים ואת הקוראים בברכה כפולה, שיהא זה עיתון שיופיע בהתמדה ולעיתים מזומנות ובברכת משנה: יהי רצון שגיליון 'תיל' הבא יופיע עם שחרורנו".

בין המאמרים שהופיעו ב"תיל" מספר 1: "ישראל במערכות הימים" - רשימה פוליטית מאת דן הורוביץ, "על משטרנו הפוליטי" שכתב שאר ישוב כהן (שלימים נבחר לרבה הראשי של חיפה), "הוא אוהב חדשות" - פיליטון מאת שמואל בזינסקי, "מכתב שלא נשלח" מאת אברהם ו"מחפשים אישה" - מאת טוביה גלבלום. עבודת המערכת והכתיבה גיבשה את השבויים, חיזקה את ביטחונם העצמי שנפגע

השבועות חוזרות ממחנה השבויים | עם חזרת השבועות התכרר לציבור בארץ מי מהלוחמים כגוש עציון וכעיר העתיקה שרד ונפל בשבי ומי מהם נפל (או נרצח לאחר שהרים ידיים). כן נודע לציבור על מצבם של השבויים ועל כך שהם סובלים ממחסור כמזון וכביגוד

הנשק בין ישראל לירדן החלו ברודוס ב־4 במרס 1949. בראש המשלחת הישראלית עמד ראובן שילוח, ולצידו היו סא"ל משה דיין, סא"ל דן לנר ויועץ משפטי. אלה נשאו ונתנו עם המשלחת הירדנית שבראשה עמד קולונל צידקי אל-ג'ונדי, שלושה קצינים ויועץ משפטי.

ב־23 במרס 1949, עוד בטרם נחתמו ההסכמים, הוחזרו השבויים לארץ. כבר בסוף פברואר 1949 התבשרו השבויים שמועד שחרורם קרוב, ולקראתו הם חולקו לארבע קבוצות. "הנהלת המחנה קבעה קריטריונים לתור לחזרה הביתה לפי מצב הבריאות, הגיל והמצב המשפחתי".³²

החזרת השבויים לארץ אכן נעשתה לפי התור שקבעו השבויים עצמם. בקבוצה הראשונה הוחזרו בעיקר זקנים וחולים והיא כללה כ־70 איש. הקבוצה השנייה כללה כ־100 איש, והיא "הורכבה מהפצועים וכן מנציגי הגופים השונים שהיו במחנה השבויים".³³ הקבוצות הוסעו במשאיות דרך המדבר מערבה לירושלים והגיעו אל שער מנדלבאום שהיה המעבר הרשמי בין ממלכת ירדן למדינת ישראל. שם עברו השבויים את מתחם השער ועברו לידי חיילי צה"ל ובראשם משה דיין, שהיה אז המפקד הצבאי של ירושלים.

בעת נפילתם בשבי והעניקה להם תעסוקה ועניין. בגיליון השני בולטות בעמוד השער הרשימה "בשער" בחתימתם של ראשי המערכת ובמיוחד הרשימה "הביתה" המבטאת את הגעגועים לבית ולארץ. בגיליון התפרסמו שירים רבים, ובהם שיר של אוריאל אופק, שלימים הפך לאחד המשוררים הבולטים בארץ והתפרסם במיוחד בזכות שירי הילדים שלו. שירו "שקיעה" נושא עימו מוטיבים מחיי מחנה השבויים במדבר וגעגועים לאחת שנותרה מאחור. בגיליון התפרסם גם שירו של יעקב אידלשטיין "משירי הכסף". השיר עוסק בגעגועים לחופש ולבית. משורר נוסף שכתב לעלון והמשיך לכתוב גם לאחר השחרור הוא בן ציון תומר, ששירו "ראונו נא באים" פורסם בגיליון מספר 2. בשיר הזה מבטא תומר את הגעגועים לחיי הכפר והאיכרות. בולטת גם רשימתו של שאול ר' "מסכת M.L." העוסקת בחיים בשבי ובעיקר בצמא למידע ובשמועות שמתרועעות בין השבויים.

השחרור

המלחמה עם ירדן הסתיימה באופן רשמי בהסכם שביתת הנשק שנחתם ב־3 באפריל 1949.³¹ השיחות הרשמיות על הסכמי שביתת

אחרית דבר

במרס 1996, 48 שנים לאחר השחרור, חזרו לאום אל-ג'ימאל כ-300 שבויים לשעבר ששהו במחנה. לאכזבתם התברר להם שהמחנה פורק ולא נותר לו זכר.

הערות

1. אלי שילר, "אום אל-ג'ימאל" בתוך: גבי ברקאי, הילל גבע ואלי שילר (עורכים) "אתרים ומקומות בירדן", **אריאל, כתב עת לידיעת ארץ-ישראל**, 110-111, נובמבר 1995, עמ' 161-167.
2. מדובר בפנס שמקור האור שלו היה אש. חומר הבעירה היה נפט או בנזין. הפנס הזה הפיץ אור חזק במיוחד.
3. אתר ההנצחה והמורשת בכפר-עציון, עמ' 1. האתר משמש אכסניה לאוסף מסמכים, זיכרונות ועדויות של שבויים ששהו במחנה השבויים באום אל-ג'ימאל.
4. יצחק קופ, **גדוד מכמש בקרבות ירושלים במלחמת העצמאות**, אתר ההנצחה הממלכתי ומוזיאון גבעת התחמושת, 2002, עמ' 308.
5. **שם**.
6. **שם**, עמ' 306-307.
7. זכויותיהם של שבויי מלחמה קבועים באמנת ז'נובה השלישית (1929). העיקרון המרכזי שעליו מבוססת האמנה קובע שכל חייל שנופל בשבי הוא במעמד של שבי מלחמה ולא במעמד של אסיר. האמנה מפרטת את חובותיו של השבוי כלפי שבויי המלחמה שבידיו ומדגישה את האחריות המוטלת עליו לגורלם. הכוח השובה רשאי ליטול משבויי המלחמה אך ורק את חופש התנועה ולמנוע מהם לשוב להילחם. חובת המדינה השובה לדאוג לצורכי השבוי: מזון, ביטחון, טיפול רפואי, התכתבות עם בני משפחתו. חובתה של המדינה השובה להודיע לרשויות המוסמכות (הצלב האדום) על כל חייל ששבתה ולאפשר לנציגי הצלב האדום לבקר אצלו.
8. מחנה השבויים הישראליים באום אל-ג'ימאל פעל במשך תשעה חודשים - בין 31 במאי 1948 ל-23 במרס 1949.
9. **אתר ההנצחה והמורשת בכפר עציון**, עמ' 21. למשל, הכותב מציין שרב-סמל המחנה נהג להכות בכל הזדמנות את השבויים במגלבו.
10. **שם**, עמ' 22.
11. **שם**, עמ' 23.
12. ארכיון משרד הביטחון, תיק שבויי גוש עציון. מצוטט גם בגדוד מכמש, **שם**, עמ' 312-317. ראו גם: אוריאל אופק, **מעוז עציון**, מערכות, 1949. רשימת השבויים שאושפזו בבית החולים של הלגיון בזרקא: יוסף קירשנר, יצחק קופ, דוד כהן, נפתלי בלובשטיין, דוד קנופל, יצחק מילר, מרדכי לוי. מאוחר יותר גדל מספר הפצועים ל-11.
13. קופ, **גדוד מכמש**, עמ' 310.
14. **שם**, עמוד 310.
15. **שם**, עמ' 314.
16. **שם**, עמ' 317-318.
17. **שם**.
18. **אתר ההנצחה והמורשת בכפר-עציון**, עמ' 20.
19. **שם**, עמ' 20-21.
20. **תיל מס'** 1, נובמבר 1948.
21. **אתר ההנצחה והמורשת בכפר-עציון**, עמ' 8.
22. **שם**, עמ' 9.
23. **שם**, עמ' 4.
24. **שם**, עמ' 6.
25. **שם**.
26. **שם**, עמ' 7.
27. **שם**, עמ' 8.
28. **שם**, עמ' 338.
29. **שם**, עמוד 24-25.
30. **שם**, עמוד 25.
31. בסעיף 10 בהסכם שביתת הנשק בין ממלכת ירדן למדינת ישראל נקבע ששבויי העיר העתיקה של ירושלים ושל גוש-עציון יוחזרו לישראל.
32. **גדוד מכמש**, עמ' 354.
33. **שם**, עמ' 354.
34. **גדוד מכמש**, עמ' 355.
35. **שם**, עמוד 356.

עם כניסתם למערב ירושלים לא נפגשו השבויים עם בני משפחותיהם ועם ידידיהם, אלא הוסעו מירושלים לקריית-ענבים, שם קיבלו את פניהם שרי הממשלה והפקידות הבכירה (אך שוב נפקד מקומם של בני המשפחות). משם הם הוסעו למחנה צריפין ועברו סדרת בדיקות וקיבלו חיסונים.³⁴ לאחר מכן הם עברו תהליך של חיול פורמלי לצה"ל (מהלך שנמנע מהם עקב שהותם בקרבות ובשבי).

הוויכוח על הנפילה בשבי

נפילת לוחמים ישראלים בשבי האויב במלחמת העצמאות עוררה ויכוח ציבורי נוקב שלא הוכרע מאז. מצד אחד נטען שלוחמים רשאים להיכנע אם הם נקלעים לנחיתות קשה, והמשך לחימתם לא יביא שום תועלת ורק יגרום לנפילתם. את הצד שכנגד היטיב לבטא אבא קובנר, קצין התרבות של חטיבת גבעתי. בתגובה לנפילתם בשבי של מגני ניצנים הוא כתב בדף הקרבי תחת הכותרת "נפילת ניצנים - כישלון":

נפילת לוחמים ישראלים בשבי האויב במלחמת העצמאות עוררה ויכוח ציבורי נוקב שלא הוכרע מאז

"הכישלון חמור... בית אין מגינים על תנאי. הגנה משמע בכל כוחות הגוף והנפש, ואם יפקוד הגורל: טוב ליפול בחפירות הבית מאשר להיכנע לפולש רצחני... להיכנע כל עוד חי הגוף, והכדור האחרון נושם במחסנית, חרפה היא; לצאת לשבי הפולש - חרפה ומוות".

אבא קובנר, ממנהיגי מרד גטו וילנה, פרטיזן שלחם בנאצים, ראה בנפילה בשבי מעשה פחדני שאותו יש לגנות. כניעה בהגנה על הבית היא בעיניו כישלון בקרב, כישלון לא יסולח. במקומו יש לבחור בברירה ההפוכה - ההתאבדות.

את הגישה ההפוכה ייצג אברשה טמיר, שפיקד על פלוגה שהגנה על גוש עציון. אחד מלוחמיו, שנפצע קשה בקרבות על הגוש ונפל עימו בשבי, יצחק קופ, מספר בספרו "גדוד מכמש בקרבות ירושלים"³⁵ על תקרית שממנה ניתן ללמוד על עמדתו של טמיר בסוגיית השבויים. לאחר שהשבויים המשוחררים חוילו בצריפין, הם אולצו לבצע תרגילי סדר. במילים אחרות: טיטרטו אותם ללא רחם. במקרה עבר במקום אברשה (אברשה) טמיר (אז הוא נקרא אברשה טריינין) והתרגו. הוא "ניגש אל הקצין... ושאלו עליו: 'עמוד אתה דום! קפוץ אתה לדום בפני הבחורים האלה! אתה בכלל יודע מי הם? הם גיבורים!'"

לפי הגישה הזאת, חייל שנקלע למצב שבו אין הוא יכול להמשיך להביא תועלת (למשל, כי התחמושת אזלה) או שהוא נקלע לנחיתות קשה שאין ממנה מוצא זולת התאבדות או כניעה, רשאי להרים ידיים. על פי הגישה הזאת, החיים קדושים, ואין לוותר עליהם שלא לצורך.

